

УДК 94(477.8)"1939/1941":323.281

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.18>

РАДЯНІЗАЦІЯ ТА РЕПРЕСІЇ НА ЗЕМЛЯХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ВЕРЕСНЯ 1939 Р. – ЧЕРВНЯ 1941 Р.

Стрільчук Людмила,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-0700-6080

Укладення пакту Молотова – Ріббентропа поставило західноукраїнські землі в епіцентр міжнародної політики. Українці, будучи позбавленими реальною права самостійно вирішувати власну долю, виявилися заручниками політичної гри, що її вели Німеччина та СРСР. Радянсько-німецькі домовленості призвели до зміни кордонів і окупації західноукраїнських земель Червоною армією.

Із вересня 1939 р., від моменту входження Західної України до складу УРСР, на новоприєднаних землях розпочався процес радянзації, що охопив усі складники суспільного життя. Влада негайно розпочала перетворення, які передбачали прискорену трансформацію соціально-економічного та культурно-освітнього ладу, який існував у регіоні, на лад, що утвердився в СРСР. Розпочалася насильницька колективізація, націоналізація промислових підприємств, банків, житлових будинків. Політика радянської влади в галузі культури та освіти характеризувалася руйнуванням традиційних основ західноукраїнського суспільства і нав'язуванням йому радянської освітньої моделі та догм більшовицької культури.

Частина жителів західноукраїнських земель поклала надії на позитивні зміни у соціально-економічному та культурному житті, пов'язуючи їх із радянізацією. Однак ейфорія від нововведень більшовиків досить швидко змінилася розчаруванням і стійким несприйняттям радянської влади.

Утвердження більшовицької влади та радянської ідеології на західних землях України супроводжувалися масовими репресіями проти місцевого населення, русифікацією, депортаціями. Проаналізовано найбільш поширені репресивні заходи радянської влади на Волині, Буковині та в Галичині, методи та особливості їх здійснення. Доведено, що у досліджуваній період, з осені 1939 р. по червень 1941 р., спостерігається апогей арештів та репресій. Такий стан речей викликав опір жителів західноукраїнських земель і супроводжувався загостренням політичної боротьби та опором із боку місцевого населення.

Ключові слова: радянізація, репресії, ідеологія, освіта, Волинь, Буковина, Галичина, радянська влада, Західна Україна.

Strilchuk Liudmyla. Sovietization and repression in the lands of Western Ukraine in the period of September 1939 – June 1941

The conclusion of the Molotov-Ribbentrop Pact put Western Ukrainian lands at the epicenter of international politics. Ukrainians, being deprived of the real right to independently decide their own destiny, turned out to be hostages of the political game played by Germany and the USSR. Soviet-German agreements led to the change of borders and the occupation of Western Ukrainian lands by the Red Army.

Since September 1939, when Western Ukraine became part of the Ukrainian SSR, the process of Sovietization began in the newly annexed lands, covering all aspects of social life. The authorities immediately began transformations, which provided for the accelerated transformation of the socio-economic and cultural-educational system that existed in the region into the system established in the USSR. Forcible collectivization, nationalization of industrial enterprises, banks, and residential buildings began. The policy of the Soviet government in the field of culture and education was characterized by the destruction of the traditional foundations of Western Ukrainian society and the imposition of the Soviet educational model and the dogmas of Bolshevik culture.

Some residents of western Ukrainian lands hoped for positive changes in socio-economic and cultural life, associating them with Sovietization. However, the euphoria from the Bolsheviks' innovations was quickly replaced by disappointment and persistent rejection of the Soviet government.

The establishment of Bolshevik power and Soviet ideology in the western lands of Ukraine was accompanied by mass repressions against the local population, Russification, and deportations. The most common repressive measures of the Soviet authorities in Volyn, Bukovina and Galicia, methods and features of their implementation are analyzed. It has been proven that during the research period, from the fall of 1939 to June 1941, there was an increase in the apogee of arrests and repressions. This state of affairs provoked the resistance of the local population and was accompanied by the aggravation of the political struggle and resistance from the local population.

Key words: Sovietization, repression, ideology, education, Volyn, Bukovyna, Galicia, Soviet power, Western Ukraine.

Тема радянських репресій, беззаперечно, є однією з найвідоміших медійно, адже, будучи складником «публічної історії» і широко обговорюваною на популярному рівні, вона поряд із цим є достатньо добре розробленою у вітчизняній та зарубіжній історіографії, представлена публікація розкриває окремі аспекти радянзації та репресивної політики радянської влади, що здійснювалися на землях Західної України у період вересня 1939 – червня 1941 р.

Після того як землі Західної України увійшли до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки восени 1939 р., а Буковина – із 28 червня 1940 р., радянська влада негайно розпочала перетворення, які передбачали прискорену трансформацію соціально-економічного та культурно-освітнього ладу, котрий існував у регіоні, на лад, що у попередні десятиліття утвердився в СРСР. Методи та засоби, якими проводилася радянзація на новоприсланих землях Волині, Галичини та Буковини, однозначно класифікуються як політичний терор, що його чинила радянська влада.

Період із вересня 1939 по червень 1941 р. вирізняється особливим драматизмом, який характеризується ломкою існуючого суспільного порядку і форсованим нав'язуванням методів радянського господарства, ідеологізацією життя західних українців, репресіями та утисками радянської влади по відношенню до всіх, хто намагався чинити опір процесу радянзації.

Не секрет, що населення Західної України без особливого ентузіазму зустріло прихід нової влади. Знаючи про особливості і методи радянського режиму щодо українців Центральної і Східної України, які у 20–30-х роках ХХ ст. мали нещастя перебувати у складі СРСР, місцеві жителі зустріли радянську владу доволі насторожено. Були, однак, і такі, хто покладав на нову владу сподівання кращого життя, демократизації суспільства тощо. Проте поступово такі сподівання однієї частини суспільства та настороженість іншої переросли у повне несприйняття радянської ідеології, особливо серед освічених верств населення, що прискорило формування осередків спротиву, які ставили за мету ліквідацію радянської влади на теренах Західної України [4, с. 108].

Більшовики одразу після приходу на Західну Україну проявили свої «визвольні» наміри, розпочавши масовий терор і переслідування місцевого населення. Почалися розправи з тими, хто не сприймав «радянського способу життя». Сваюля органів НКВС, партійних, радянських працівників викликала незадоволення місцевого населення, яке багатьма своїми діями протестувало проти радянського режиму. Форсовані диктаторські методи «казармового» соціалізму, перенесені на землі Західної України, без урахування місцевої специфіки і потреб населення призвели до багатьох соціально-економічних деформацій і масових політичних репресій.

Припинилася нормальна робота сотень інституцій, призупинилося культурне та політичне життя. Кожен новий день приносив нові арешти, непевність, страх. Упродовж 1940–1941 рр. на спецпоселення із західних областей України масово відправляють колишніх поміщиків, власників підприємств, торговців, керівників і членів політичних партій, сім'ї поліцаїв, офіцерів польської армії [8, с. 29].

У період із прикінця 1939 по червень 1941 р. на території Волині та Галичини було проведено чотири широкомасштабні депортаційні акції (лютий, квітень, червень 1940 р. та травень – червень 1941 р.). Визнана найбільш ефективним засобом політичних і соціально-економічних перетворень у регіоні, депортаційна політика за час її реалізації більшовицькою владою у 1940–1941 рр. охопила найбільш значний відсоток населення. Наприклад, лише з колишніх земель Речі Посполитої було виселено від 311 до 329 тис осіб, із них 223 тис – із західних областей України [8, с. 28].

Щодо Буковини, яка увійшла в склад УРСР наприкінці червня 1940 р., то депортаційні акції щодо місцевого населення були вчинені радянською владою у два етапи: перший – 23 травня, а другий – 13 червня 1941 р. Унаслідок цих акцій було депортовано понад 8 тис жителів Буковини [4, с. 110].

Розуміючи, що у новоприсланому регіоні зростають негативні настрої місцевого населення, органи радянської влади вже з прикінця червня 1940 р. стали проводити «політику змішування населення». Наприклад, на Буковині це проявилось у переселенні буковинців в інші регіони СРСР, аби не дати можливостей населенню організуватися для чинення опору репресивним заходам радянської влади. Саме у такий спосіб вихідці із західних терен України русифікувалися та проходили «політичну перековку» [2, с. 48].

Ставши господарем на західноукраїнських землях, представники радянської влади на повсюдно організовуваних мітингах пророкували населенню райське життя, шлях до якого, за їхніми словами, лежав через колективне господарство. Однак колгоспи організувати з початку свого утвердження влада не наважувалася, аби вкрай не загострити взаємини з місцевим населенням. Паралельно з процесами колективізації у Західній Україні проходить установа радянських органів влади, запровадження нової адміністративної системи та системи освіти, які б повністю відповідали радянському зразку.

Масові арешти, що їх здійснювали каральні органи радянської влади, набули чималих масштабів. Органи НКВС вигадували стільки контрреволюційних справ, що не вистачало для них придатного до таких обвинувачень населення [2, с. 48]. Масовість репресій унеможлилювала перевірки того, чи насправді та чи інша людина вчинила злочин, у якому її звинувачували.

Зазначимо, що вже з перших кроків після «возз'єднання» сталінська тоталітарна система нехтувала місцевими особливостями, усталеними звичаями та традиціями. Водночас зі значною допомогою, яку надавала їй уся країна у розбудові промисловості, культури, освіти, спостерігалось й виразне намагання нової адміністрації уніфікувати управління економічною, соціально-політичною й культурною сферами Західної України. Масове використання в Західній Україні у досліджуваній період керівних кадрів будь-якого рангу, переважно зі східних областей республіки, мало, насамперед, політичне обґрунтування. Усе це відбувалося за тих обставин, коли на КПЗУ, її керівництво та рядових членів було зведено політичний наклеп. Багато західноукраїнських комуністів безслідно зникли під час «чисток» 30-х років ХХ ст. Створювати ж місцеві партійні органи з числа уцілілих членів КПЗУ за традиціями сталінської кадрової політики було недоцільно та небезпечно [8, с. 27–28].

Схожа ситуація була й на Буковині: радянські органи влади з недовірою ставилися не лише до «буржуазних контрреволюційних» партій, а й до колишніх членів компартії Румунії. Так, в одній із постанов бюро Чернівецького обкому КП(б)У від 19.11.1940 «Про факти неправильного ставлення до колишніх членів КП Румунії» йшлося, що «деякі партійні та радянські керівники огульно не довіряють, безпідставно відмовляють у прийомі на роботу, недостатньо залучають до громадської діяльності місцевих комуністів» [3, арк. 27]. Усі українці, які займали посади службовців при румунській чи польській владі, були оголошені соціально небезпечними елементами.

Радянський режим безжалісно знищував традиційні громадсько-політичні структури Західного регіону. Для цього влада використовувала військову силу, політичні репресії. Політичні організації, партії, громадські об'єднання, освітні заклади та культурні спілки негайно були заборонені або ж узяті під контроль. Особливу увагу більшовицька влада звернула і на антирелігійну пропаганду.

Як тільки на землях Західної України було встановлено контроль радянської влади, сюди одразу ж було направлено зі столиці групу діячів культури для ідеологічної роботи з інтелігенцією регіону, добре усвідомлюючи, що традиційно саме інтелігенції краю належить провідна суспільно-політична роль. Для контролю за діяльністю інтелігенції формувалися відповідні структури [8, с. 28]. Так, наприклад, 22 жовтня 1939 р. у Львові створено організаційний комітет Спілки письменників України. Його очолив відомий український письменник Петро Панч. Комітет займався перевіркою майстрів пера – українських, польських, єврейських літераторів, аби виявити їхню придатність для художньої пропаганди ідеалів радянського режиму. Уже на початку 1940 р. у тому ж таки Львові діяли оргбюро художників, композиторів, архітекторів, які згодом провели вибори місцевих філій. На чолі цих митецьких об'єднань було поставлено керівниками осіб, які йшли на співпрацю з новою владою [5, с. 93]. Тотальний контроль та нав'язування радянської ідеології були головними ознаками ставлення радянської влади до діячів культури. Наслідком такої політики стало те, що визначальними рисами духовного життя суспільства стали одноманітність, пропагування радянських цінностей, відкидання та заперечення української культури.

У кожному з обласних та районних центрів Західної України владою створюється низка газет, які слугували потужним засобом ідеологічного впливу на населення. Міські та сільські влади зобов'язувалися виготовляти відповідні вітрини та вивішувати на них газети. Наприклад, у Луцьку з 1940 р. стали виходити газети «Радянська Волинь» та «Молодий ленінець», остання була зорієнтована на підлітків та молодь [8, с. 28].

Ще одним не менш потужним засобом впливу на широкі маси було кіно. Цей засіб впливу на широкі суспільні маси радянська влада уже добре апробувала в інших регіонах України. Тому на сферу кінофікації, як уважають українські історики М. Кучерепа та В. Вісин, нова влада виділила чималі кошти. Понад 100 пересувних кіноустановок принесли кіно навіть у віддалені села. Репертуар фільмів для аудиторії Західної України обмежувався виключно революційним набором: «Чапаєв», «Щорс», «Ленін у 1918 році» [5, с. 94] тощо.

Музичне мистецтво також було віднесено в розряд агітаційно-виховних ресурсів. Іще з осені 1939 р. до західних областей України вирушили театральні, музичні, хорові колективи, які виступали перед місцевими жителями. Усіляко заохочувалися розвиток і виступи місцевої самодіяльності, звісно ж, під контрольної радянському місцевому керівництву [8, с. 28–29].

Проте одним із найголовніших важелів радянзації та впливу на суспільну думку регіону влада визначала освіту. Як відомо, перед цим польський уряд проводив цілеспрямовану політику нищення української освіти. Восени 1939 р., перед приходом радянських військ, на Волині існувала

1 051 школа, де навчалось 130 тис учнів, із них 1 003 – польські, 28 – німецькі, 9 – чеські [5, с. 85–86]. Українською мовою велося навчання лише в 11 школах.

Радянська влада на відміну від польської та румунської влади в галузі освіти проводила політику українізації. Виділялися значні бюджетні кошти, що призвело до швидкого збільшення шкільної мережі. Ця політика мала на меті виконання низки завдань: по-перше, розширення мережі шкіл передбачало охоплення дітей навчанням за радянськими програмами і підручниками, які мали виразне ідеологічне спрямування; по-друге, підготувавши і перепідготувавши вчителів із місцевих жителів, було заплановано отримати, таким чином, масовий загін пропагандистів радянського способу життя; по-третє, створивши розгалужену мережу шкіл для неписьменних, охопити ідеологічним впливом доросле населення; по-четверте, переведенням шкіл із польської/румунської мови навчання на українську закладалися основи широкого запровадження в майбутньому російської мови [5, с. 86].

Із приходом радянської влади, із жовтня 1939 р., усі школи Західної України розпочали навчання, причому не тільки колишні державні а й приватні [11, с. 114]. Не перериваючи роботи шкіл, нова влада відразу розпочала вносити зміни до навчального та виховного процесу у закладах освіти. Наприклад, у школах запроваджувалися нові радянські програми навчання, було заборонено викладання релігії та історії Польщі. Учителів, які займалися релігійним вихованням, було звільнено з роботи, а на їхнє місце призначено так званих «світських» учителів.

Усі школи, де це було можливо, негайно переводилися на українську мову навчання. Уже у першому півріччі 1939–1940 навчального року школи у Західній Україні працювали за перехідними програмами, спеціально розробленими для них. Насамперед, діючому учительському корпусу слід було дати зрозуміти, що саме вимагається від учителів за нових умов. Задля цього у містах скликалися наради педагогів. Головним лейтмотивом таких нарад була ідеологія марксизму-ленінізму, ознайомлення з радянськими пріоритетами і методами освіти, поліпшення знання української мови. Про дещо ґрунтовнішу перепідготовку учительських кадрів можемо говорити вже з другого півріччя 1939–1941 навчального року.

Як зазначають дослідники цього періоду М. Кучерепа та В. Вісин, оперативно був здійснений перехід на нові радянські підручники. З україномовними посібниками та підручниками проблем не виникло: поліграфічні підприємства України швидко видрукували додатковий наклад. Уже в січні 1940 р. до західних областей України надійшло 7 млн нових підручників [5, с. 86].

Освітня реформа, що здійснювалася радянською владою на землях Західної України, мала чимало позитивних моментів: по-перше, місцевим населенням позитивно сприймався той факт, що всі без винятку заклади освіти були переведені радянською владою на безоплатну основу й утримувалися за рахунок місцевого і республіканського бюджетів; по-друге, навчання велося українською мовою, а у школах, де навчалися не українці, обов'язковими до вивчення були українська та російська мови.

Здійснювалися важливі заходи і щодо розбудови системи шкільної освіти. Так, упродовж грудня 1939 р. було проведено облік дітей шкільного віку, у ході якого виявлено, що близько 400 тис дітей Західної України не охоплені навчанням. Наприклад, на Волині 46 тис дітей віком від 8 до 13 років не навчалися, 25 тис підлітків теж не були охоплені навчанням [11, с. 140]. Однією з причин такого стану речей була нестача вчительських кадрів, а до місцевих педагогів, як уже йшлося вище, радянська влада ставилася з недовірою.

Останній факт посприяв тому, що на теренах Західної України відкривається низка установ, де велася підготовка або перепідготовка кадрів для системи освіти. Наприклад, у Луцьку відкривається перший в історії області вищий навчальний заклад – Луцький учительський інститут. Про невідкладну потребу у кадрах свідчить дата відкриття інституту – 1 квітня 1940 р. Ще одним вирішенням проблеми дефіциту кадрів для народної освіти стало відрядження в регіон учителів зі східних областей України [9, с. 275–276]. Паралельно будуються нові школи, закупляється шкільне приладдя. Ще одним позитивним явищем у системі освіти досліджуваного періоду стала організація професійної освіти. Відкриваються різноманітні курси: крою та шиття, ткацтва, столярства, ремонтно-будівельні тощо.

Жорсткий партійний контроль над системою освіти, намагання звести духовне життя під вплив однієї ідеології збіднювали культурні процеси і підпорядковували їх тоталітарній владі. Одноманітність душила культуру, стримувала її розвиток. Загальносоюзні елементи культури ставилися вище національних і релігійних уподобань українців [12, с. 272].

Радянською владою на Західній Україні у досліджуваний період розгортається активна робота зі створення клубів і бібліотек, що також було одним з елементів радянської політики. Ці установи використовувалися владою для широкого розгортання масово-політичної роботи. У клубах демонструвалися фільми, про що вже йшлося вище, тут же виступали радянські лектори, здійснюючи агітаційно-політичну роботу. Що ж стосується бібліотек, то з уже існуючих на момент приходу радянської влади було

вилучено так звану «націоналістичну літературу» – книги з історії України, збірки народних пісень, частину художньої літератури.

Серед методів радянзації був і наступ нової влади на Церкву та релігію. У багатьох місцевостях було конфісковано, головним чином, під радянські установи, будівлі церков, націоналізовувалися молитовні будинки, костели, синагоги. Священники піддавалися утискам, зазнавали дискримінації і були оголошені «нетрудовими елементами», що передбачало сплату за воду, електрику і т. ін. у п'ять разів дорожче від цін для трудящих [1, с. 194].

Про ставлення радянських чиновників до парафіяльних греко-католицьких священників описав у своїх спогадах священник Тернопільської області Г. Харчук: «...Большевики під час свого побуту нікого в парафії не вбили. Натомість вивезення і арешти були. А в селі Романові навіть місцевого священника з хати не вигнали, а все тому, що домівка ця столітня ліплянка і соломою вкрита. А от восени 1939 року, у місяці жовтні, заграбували все майно пароха – а то: інвентар живий і мертвий, все збіжжя – збір за 1939 рік – так, що опісля парох був із родиною полишений на ласку побожних парафіян, котрі потайки утримували його, не даючи вмерти з голоду...» [6, с. 12].

Спроби властей підірвати вплив Церкви були скеровані на неї як із середини, так і ззовні. Діяльність вищого духовенства, у тому числі єпископів, піддавалася постійному нагляду та контролю, здійснювалися спроби посіяти внутрішню негоду між ними.

Слід зазначити, що частина духовенства, особливо молодого віку, публічно демонструвала свою незгоду з режимом і націоналістичні погляди, виходячи за рамки обережної критики вади. Свідомий можливих трагічних наслідків такої поведінки Церкви митрополит Греко-католицької церкви А. Шептицький задля запобігання репресіям закликав священника дотримуватися політичної нейтральності. Водночас митрополит А. Шептицький робив спроби добитися від нової влади права на релігійну свободу громадян. При цьому він посилався на статті Конституції СРСР 1936 р. У грудні 1940 р. митрополит нагадав священникам, що у боротьбі з атеїстичною пропагандою вони повинні використовувати всі релігійні права, даровані радянською Конституцією [10, с. 76], а в листі до завідувача Львівського обласного відділу народної освіти, протестуючи проти атеїстичної пропаганди в школах, знову апелював до положень Конституції СРСР. Однак ці та інші заяви не допомогли. Конституційні права громадян на релігійну свободу на практиці не дотримувалися. Радянська влада розгорнула активну репресивну кампанію проти священнослужителів, з особливою підозрою ставлячись до греко-католиків та римокатолицького духовенства [13, с. 118–119].

Репресії проти священнослужителів особливо посилювалися напередодні німецько-радянської війни. Проте, незважаючи на всі зусилля радянського режиму, наслідки антирелігійної кампанії 1939–1941 рр. залишилися більше ніж скромними. Культ войовничого атеїзму закріпився у свідомості мешканців Західної України як одне з найнеприємніших переживань у часи перебування під радянською владою. Зрівнятися з ним могло хіба що відчуття страху за своє життя, спричинене терором із боку органів державної влади.

Спротив радянській владі місцевого населення можна умовно поділити на дві форми: активну та пасивну. Активна форма була представлена діяльністю ОУН, за членами яких каральні органи вели ретельне полювання, а також поодинокими виступами проти радянської влади. До пасивних форм спротиву слід віднести спроби виїхати легальним та нелегальним способами за кордон, переховування від переслідувань [4, с. 111].

Висновки. Загалом наслідки радянзації Західної України досить неоднозначні. З одного боку, радянська влада принесла на новоприєднані землі тоталітарну репресивну радянську систему, жертвами якої стали тисячі західних українців. Масові переслідування, репресії, депортації, націоналізація приватної власності та створення колгоспів, політика войовничого атеїзму та ідеологізація суспільства мали вкрай негативні наслідки і спонукали населення краю до опору радянській системі.

З іншого боку, відбулися й деякі позитивні зміни: безкоштовність і доступність освіти; радянська держава вкладала значні кошти у розвиток освіти: чи то друк підручників і посібників, чи то закупівля шкільного приладдя, а також досить потужно фінансувала матеріальний складник освіти, будуючи нові школи, дитячі садки тощо; позитивним моментом стало домінування української мови у закладах освіти Західної України у досліджуваній період. Однак разом із цим у сфері культури повністю ігнорувалися національні цінності та традиції, заідеологізованість суспільного життя, тотальний контроль влади над духовним станом суспільства збіднювали культурний розвиток, одноманітність душила культуру. Грубий атеїстичний тиск на населення поглибив відчуження між жителями західних областей України і новою владою, і, як підсумок, населення регіону залишалося глибоко віруючим.

Література:

1. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. Т. IV. Ч. 2. Нью-Йорк, 1975. 272 с.
2. Гуменюк О. Запровадження нових радянських порядків на новоприєднаних землях Північної Буковини (червень 1940 – червень 1941 р.). *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»*. 2006. Вип. 7. С. 48.
3. ДАЧО. Ф. Р-3, оп.1, спр. 16, арк. 27. Протокол № 36 засідання Черновицького облсполкома.
4. Добржанський О., Бестанчук Я. Радянська та репресії в Чернівецькій області в 1940–1941 рр.: форми, масштаби, спротив місцевого населення. *Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці* : колективна монографія / за ред. О. Каліщук, Л. Стрільчук. Одеса : Гельветика, 2021. С. 105–121.
5. Кучерепа М.М., Вісин В.В. Волинь: 1939–1941 рр. : навчальний посібник. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005, 486 с.
6. Лучаківська І. Ставлення радянського режиму до Церкви і духовенства Західної України (вересень 1939 – червень 1941 р.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. 1998. Вип. 3. С. 11–14.
7. Мусієнко І. Політичні репресії на Північній Буковині та Хотинщині у 1940–1941 роках. *Реабілітовані історією* : у 27 т. Чернівецька область. Чернівці, 2010. С. 10–24.
8. Стрільчук Л. Політика радянської влади на землях Західної України в галузі культури, освіти та релігії у період вересня 1939 – червня 1941 р. *Літопис Волині*. 2017. Число 18. С. 26–31.
9. Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських учителів у повоєнні роки. *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя* : колективна монографія / відп. ред. В. Льницький. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. 370 с.
10. Шептицький А. Листи-послання (1939–1944). Львів : Терен, 1991. 224 с.
11. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект). Луцьк : Надстир'я, 1995. 171 с.
12. Strilchuk L. Cauzele caracterului forțat al repatrierii ucraienilor din zonele occidentale de ocupație în URSS, după al Doilea Război Mondial (1945–1951). *Copyright 2016 «Codrul Cosminului»*, XXII, 2016, No. 2, P. 267–284.
13. Strilchuk L., Khomiak P. Soviet law and the nationalization of church property on the example of the Lviv seminary during the soviet and german occupation of 1939 – 1945. *Ad Alta. Journal of Interdisciplinary Research*, 2021, jssue 1. P. 117–120.